

HUDBA – INTEGRÁCIE – INTERPRETÁCIE 19

DOI: 10.17846 / HII.2016.19.101-137

Published by Constantine the Philosopher University in Nitra
2016, No. 19, pp. 101-137
ISSN: 1338-4872

5. JANÁČKŮV ZÁPISNÍK ZMIZELÉHO. NĚKOLIK POZNÁMEK KE GENEZI DÍLA A JEHO INTEPRETACI

*Janáček's The Diary of One Who Disappeared.
Some notes on the genesis on the work and its
interpretation*

Jiří Zahrádka

Abstract

At the time of the first performance of *Její pastorkyně* (*Her Stepdaughter*) in Prague's National Theatre, there were published anonymous poems in the *Lidové noviny* newspaper called *Z péra samoukova* (Written by self-taught), which depicted love story of a young boy with the Gypsy girl. The story told how he left his parents and sacrificed for love and freedom his own peaceful and secure life. Janáček got interested in the story and cut the text out. He returned to the composition one year later. In July 1917 he met his future girlfriend and muse Kamila Stösslová in Luhačovice. She inspired

composer by her appearance and temperament to the compositional work. After returning to Brno in August 1917 he began to elaborate *The Diary*. He left unfinished composition, and returned to it the following year without bigger success. He passionately devoted himself to herein work piece in 1919, when he finished the masterpiece and left it to be rewritten. However, he was still not satisfied with *The Diary of One Who Disappeared*. The reason for this was the fact, that he couldn't imagine how to interpret the cycle. Therefore, he put it aside once again. He hadn't returned to it until early 1921, when he privately heard a part of the cycle interpreted by pianist and conductor Břetislav Bakala and tenor Jaroslav Lecian. Janáček reviewed the piece after hearing it and agreed with the public performance, which took place in the Hall Reduta in Brno on April, 18th 1923. Only during the rehearsal Janáček added scenic notes in a copy of the music score. However, he had to reduce remarks, as his idea was hardly acceptable from a technical viewpoint. The tenor had to sing his part while sitting in a chair at the round table. The release also didn't accept the request for the red light illuminating of the darkened stage, even though Janáček was emphasizing herein request during his all life. Print edition was done by Brno Publishing House of Oldřich Pazdírka. In a short time masterpiece was launched on the world stage. In 1928 Janáček wondered about a stage performance and instrumentation for the orchestra. Janáček did not considered *The Diary of One Who Disappeared* as simple cycle of songs, but as work with a strong dramatic content, which had to be performed with the scenic elements in the framework of the concert.

V období prvního provedení Její pastorkyně v pražském Národním divadle vyšel v Lidových novinách na pokračování anonymní básnický cyklus Z péra samoukova, který líčil lásku mladého chlapce do cikánské dívky, pro niž opustil rodiče a obětoval za lásku a svobodu svůj do té doby poklidný, zajištěný život. Janáček tento příběh zaujal a text si vystříhl. Ke kompozici se vrátil o více než rok později. V Luhačovicích v červenci roku 1917 poznal pozdější přítelkyni a múzu Kamilu Stösslovou. Ta svým zjevem i temperamentem inspirovala skladatele ke kompoziční práci. Po návratu do Brna v srpnu 1917 začal na Zápisníku pracovat. Nedokončenou kompozici však opustil a vrátil se k ní, opět bez většího úspěchu, následujícího roku. Se zaujetím se dílu věnoval až v roce 1919, kdy skladbu dokončil a nechal opsat. Se Zápisníkem zmizelého však stále nebyl spokojen. Důvodem byla skutečnost, že si nedokázal představit, jak se má cyklus interpretovat. Proto jej opět odložil. Vrátil se k němu až počátkem roku 1921, kdy mu části cyklu přednesl soukromě klavírista a dirigent Břetislav Bakala a tenorista Jaroslav Lecian. Janáček skladbu po vyposlechnutí opět podrobil revizi a souhlasil s veřejným provedením, které se konalo v sále Reduty v Brně 18. dubna 1923. Teprve během nastudování Janáček doplnil scénické poznámky do opisu partitury. Ty však musel redukovat, jelikož jeho představa byla z technického hlediska těžce proveditelná. Tenorista měl totiž zpívat svůj part vsedě, v křesle u kulatého stolku. Do vydání se také nedostal požadavek na červené světlo, kterým má být setmělé jeviště nasvíceno, ačkoliv Janáček za života na

tomto požadavku lpěl. O tiskové vydání se postaralo brněnské nakladatelství Oldřicha Pazdírka. V krátké době se dílo dostalo na světová jeviště. V roce 1928 Janáček uvažoval o scénickém provedení a instrumentační úpravě pro orchestr. Zápisník zmizelého Janáček nechápal pouze jako cyklus písní, ale jako dílo se silným dramatickým obsahem, které má být, ač v rámci koncertního chápání, prováděno se scénickými prvky.

Keywords:

cycle of songs, musical-drama, Janáček, The Diary of One Who Disappeared, interpretation,

cyklus písní, hudebně - dramatická tvorba, Janáček, Zápisník zmizelého, interpretace

Když v roce 1914 Janáček slavil své šedesáté narozeniny, nejspíš už ani nedoufal, že by ho měla brzy čekat velká změna. Dosud byl lokálně uznávaným skladatelem – první opera *Šárka* nebyla provedena, *Počátek románu* měl jen malý, místní ohlas, v pořadí třetí *Její pastorkyňa* sice v Brně slavila úspěch, ale pražské Národní divadlo ji odmítlo uvést, a *Osud*, ačkoliv měl být již v roce 1908 nastudován pražským Městským divadlem na Královských Vinohradech, byl v roce 1914 definitivně shozen ze stolu. Symfonická díla zatím v Janáčkově

tvorbě v podstatě chyběla a jeho komorní hudba byla prováděna na úrovni školních večírků varhanické školy. Omezeně byla v mezinárodním kontextu uváděna snad jen sborová díla a to především díky Pěveckému sdružení moravských učitelů. V roce 1914 byl Janáček již deset let v důchodu a vedl brněnsky poklidný, ale neveselý život, který po smrti obou dětí zcela věnoval komponování a vedení varhanické školy. O dva roky později však přišel zásadní zlom, který vedl k překotné umělecké aktivitě. V květnu 1916 byla konečně 12 let po brněnské premiéře uvedena *Její pastorkyňa* také v pražském Národním divadle. Z lokálního skladatele, který byl dosud více znám a uznáván jako ředitel a pedagog (takto byl většinou také osločován v korespondenci), se stala mezinárodně uznávaná a obdivovaná skladatelská osobnost. A právě v hektických dnech kolem premiéry *Její pastorkyně* začíná i příběh *Zápisníku zmizelého*, jedné z nejpozoruhodnějších písňových kompozic 20. století.

5.1. NÁMĚT

V Lidových novinách, oblíbeném Janáčkově periodiku, se kterým po desetiletí spolupracoval jako autor

řady fejetonů, vyšel v nedělních vydáních 14. a 21. května 1916 v rubrice „Fejeton“ na pokračování anonymní básnický text pod názvem *Z péra samoukova*.⁴⁸ Příběh o mladíkovi, který se zamiluje do mladé cikánky, všechno jí obětuje, opustí rodiče a odchází se svou vyvolenou vstříc nejasné, ale svobodné budoucnosti, Janáčka zaujal natolik, že si jej z novin vystříhl. Otázka osobní svobody v konfrontaci se společenskými konvencemi je skladatelovým v podstatě celoživotním tématem. Řeší je v nejednom operním díle - *Její pastorkyni*, *Osudu* a především v *Káti Kabanové*, stejně tak i v uvažovaných operních námětech jako byla *Anna Karenina* či *Živá mrtvola*. Je to téma, které se v mnohém překrývá s autorovými osobními prožitky (sám řešil dvakrát možnost rozvodu a v roce 1917 učinil s manželkou Zdenkou smlouvu, v praktickém životě nefungující, která měla zaručit osobní svobodu v rámci manželského svazku). Jistě ne náhodou v září roku 1916 začal pracovat na opeře podle Tolstého dramatu *Živá mrtvola*, které řeší v podstatě totožné téma. Svoboda byla Janáčkově tou

⁴⁸ Anonymus: *Z péra samoukova*. In: Lidové noviny, roč. XXIV, č. 132 (16. 5. 1916), s. 1.; č. 139 (21. 5. 1916), s. 1.

nejvyšší hodnotou, ačkoliv cesta k ní je v jeho dílech často sebedestrukční a nejednou končí fatálně.

Že si Janáček báseň vystříhl⁴⁹ však ještě neznamenal, že ji hned zamýšlel použít jako text k novému dílu. Navíc to bylo v době, kdy byl enormně vytížen. Mnoho práce a času mu zabraly intenzivní přípravy pražské premiéry *Její pastorkyně*, během kterých často pobýval v Praze (také oba dny, kdy básně vyšly v Lidových novinách). Poté chtěl co nejdříve dokončit operu *Pravý výlet pana Broučka do Měsíce*, se kterou se především kvůli problémům v libretu mořil celých osm let. Sotva byla v březnu 1917 konečně hotová, rozhodl se zkomponovat ještě druhý díl - *Výlet pana Broučka do XV. století*. Když k této intenzivní organizační a kompoziční činnosti připočteme ještě rušný společenský život, který byl před pražskou premiérou *Její pastorkyně* Janáčkovi spíše cizí, chápeme, proč se textem *Zápisníku zmizelého* začal zabírat až v létě roku 1917.

⁴⁹ Janáčkem vystřižené exempláře jsou vlepeny do přídeští tištěného vydání, které je uloženo v Janáčkově archivu Moravského zemského muzea v Brně (dále JA MZM), pod sign. T-III-204.

5.2. KOMPOZICE

Zdroj inspirace ke kompoziční práci na tajupném anonymním zápisníku je dobře známý. Během prázdninového pobytu v uhačovických lázních v červenci 1917 Janáček poznal Kamilu Stösslovou, která se do konce života stala jeho múzou. Tehdy šestadvacetiletá, dosud štíhlá, snědá a půvabná Kamila byla ideálním předobrazem cigánky Zefky ze *Zápisníku zmizelého*.

Dle Kamiliných nápěvků mluvy, které si Janáček zaznamenal do svého zápisníku, se jejich setkání uskutečnila především v přírodě, na stráni nad Luhačovicemi.⁵⁰ Tyto zážitky mohly skladateli připomenout text básní, které jej rok předtím zaujaly v Lidových novinách. Krátce po návratu do Brna napsal 10. srpna 1917 v dopise své nové přítelkyni: „*Ráno motám se po zahradě, odpoledne napadá mi pravidelně několik motivů k těm krásným veršíkům o té lásce cigánské. Snad z toho vyjde pěkný románec hudební – a kousek nálady luhačovské bylo by v něm.*“⁵¹

⁵⁰ Janáčkův zápisník je uložen v JA MZM, sign. Z 48.

⁵¹ Dopis Leoše Janáčka Kamile Stösslové je uložen v JA MZM, sign. E 17. Viz též: Svatava Příbáňová (ed.): *Hádanka života*. Opus musicum, Brno 1990, č. 6. (dále HŽ).

Práce na písňovém cyklu však nebyla jednoduchá a trvala s přestávkami až do listopadu 1919, s revizí ještě o více než rok déle.⁵² K dispozici máme dva okruhy dokumentů, které mapují průběh komponování – vzájemně si však poněkud odporují. Prvním pramenem jsou Janáčkovy dopisy, v nichž Kamilu informuje o průběhu kompoziční práce, druhým pak místy datované skici, autograf a opis skladby.

Již 22. srpna 1917 Janáček Kamile oznámil, že je s prací je u konce: "*Cigánku*" *budu míti již na "čisto" hotovou.*"⁵³ To ale nebyla tak docela pravda. Z dat na skicách je zřejmé, že s prací mohl opravdu začít krátce před 10. srpnem, protože na konci skici III. části je uvedeno datum 9. srpna 1917.⁵⁴ U části VI. je datum 13. srpna, VII. část je datována 11. srpna, XI. část pak 19. srpna.⁵⁵ Až potud bylo označení jednotlivých částí zapsáno červenou pastelkou, číslování skladatel dopsal až v roce 1918. Další číslování již bylo provedeno perem,

⁵² O genezi poprvé obšírně pojednal Bohumír Štědroň: *Janáčkův zápisník zmizelého*. In: Hudební rozhledy, roč. IX./1956, s. 648-651, 710-711, 750-752.

⁵³ Dopis Leoše Janáčka Kamile Stösslové je uložen v JA MZM, sign. E 24. Viz též: HŽ, č. 12.

⁵⁴ Skici jsou uloženy v JA MZM, sign. A 49 080.

⁵⁵ Tamtéž.

ale není jasné, které skici pochází ještě z roku 1917. Některé jsou datovány až v roce 1918 a 1919, v jednom případě dokonce až 1920. Lze však předpokládat, že všechny náčrtky z roku 1917 se nemusely dochovat. Charakter skic naznačuje, že náčrtky sloužily Janáčkově spíše k promyšlení základní vize díla, které zprvu koncipoval pro tenor, soprán, ženský sbor a klavír. Způsob zpracování, se kterým by byl spokojen, se mu však nedařilo najít, práci na *Zápisníku* proto několikrát odložil. Navíc se musel vrátit ke kompozici nedokončené opery *Výlet pana Broučka do XV. století*, kterou v autografní verzi dokončil v prosinci 1917. V lednu 1918 se vedle korekcí partitury nové opery zabýval úpravami *Slezských písní*, v březnu 1918 se pak vrátil k rozpracovanému *Tarasu Bulbovi*, který čekal na dokončení od roku 1915. *Zápisník zmizelého* přišel znovu na pořad dne až v dubnu 1918, jak to také potvrzuje datace na dvou listech se skicami, na nichž je v jedné případě zapsané perem datum 22. dubna 1918, na druhém pak červenou pastelkou 14. dubna 1918.⁵⁶ Nakolik se v té době věnoval komponování *Zápisníku* není zřejmé, ale každopádně 2.

⁵⁶ Tamtéž.

září 1918 sdělil Kamile Stösslové, že mu tato práce nečiní žádnou radost: „Škoda, že se moje cigánka nemůže jmenovat tak nějak jako Kamilka. Proto se mi také ani dále do její skladby nechce.“⁵⁷

Do intenzivní práce se Janáček pustil až v následujícím roce. Měl pro to ideální podmínky, jelikož v lednu dokončil revizi své operní prvotiny *Šárka* a bezmála celý rok 1919 nepracoval na žádné jiné kompozici, dokonce ani žádnou nerevidoval. Měl ale v té době hodně organizační práce s transformací varhanické školy v soukromou a následně státní konzervatoř. V březnu 1919 informoval Kamilu Stösslovou, a to již podruhé, že dokončil *Zápisník zmizelého*: „Ty písničky o té cigánce jsem dokončil.“⁵⁸ Kamila chtěla obratem „tu písničku o té cigánce“ poslat,⁵⁹ ale Janáček ji slíbil až tištěné vydání.⁶⁰ Ve skutečnosti na skladbě pracoval dál, jak naznačuje

⁵⁷ Dopis Leoše Janáčka Kamile Stösslové je uložen v JA MZM, sign. E 94. Viz též: HŽ, č. 82.

⁵⁸ Dopis Leoše Janáčka Kamile Stösslové z 11. 3. 1919 je uložen v JA MZM, sign. E 123. Viz též: HŽ, č. 110.

⁵⁹ Dopis Kamile Stösslové Leoši Janáčkovi z 13. 3. 1919 je uložen v JA MZM, sign. E 808.

⁶⁰ Dopis Leoše Janáčka Kamile Stösslové z 18. 3. 1919 je uložen v JA MZM, sign. E 125. HŽ, č. 112.

datace na koci celého autografu: 6. června 1919.⁶¹ Klavírní partituru nechal postupně opisovat svého žáka Augustina Homolu, který začal s prací 9. května 1918 (datace v závěru jednotlivých částí: II.- 9. květen 1919, V. - 13. květen 1919, VIII. - 18. květen 1919, původní závěr části IX. 20. květen 1919, XI.- 29. květen 1919 a XIV - 7. červen 1919, další části datovány nejsou.⁶² Nedlouho poté, 26. června, informoval Janáček dopisem Kamilu patrně o dokončení celého opisu: *"Černou cigánku" mám hotovou; viděl bych ji rád vytištěnou.* „⁶³ Je tedy zřejmé, že Janáček měl v opise první verzi hotovou na konci června 1919. Ani tehdy ale práce nekončila, jak je zřejmé z datace na konci autografu finálního znění XVI. části: *„dokončeno 11. IX. 1919.“*⁶⁴ Existuje ale také záznam na prvním listu autografu části XVI: 20. prosince 1920 a Janáčkův podpis.⁶⁵ V tomto případě šlo jistě o dataci doplněnou později, patrně za účelem darování či publikování, jelikož notový text je shodný s Homolovým

⁶¹ Autograf je uložen v JA MZM, sign. 23 533. Totožná datace je zaznamenána ve skicách, sign. 49 080.

⁶² Opis je uložen v JA MZM, sign. 39 902.

⁶³ Dopis Leoše Janáčka Kamile Stösslové je uložen v JA MZM, sign. E 135. Viz též: HŽ, č. 122.

⁶⁴ List je součástí skic, viz pozn. 6.

⁶⁵ List je uložen v JA MZM, sign. A 39 852.

opisem z roku 1919. Podstatnou koncepční změnou autografu a opisu oproti původním skicám je změna ženského sboru na tři sólové ženské hlasy. Janáček však ještě pořád nebyl s dílem spokojen, jak sdělil 5. října 1919 svému bratru Karlovi: „*Dokončuji své životní dílo – ač přece ne tak vypadá, jak bych si byl přál.*“⁶⁶ Není proto překvapením, že Janáček *Zápisník zmizelého* odložil mezi starší kompozice do své malované truhly a dále na něm nepracoval, ani neusiloval o jeho provedení či vydání. Přesto o Janáčkovu novinku projevil v dopisech z 2. února a 2. července 1920 zájem knihkupec Vladimír Buňata,⁶⁷ ale skladatel nejevil o vydání díla v neuspokojivé podobě žádný zájem - nejprve chtěl určit jeho definitivní podobu a také vyzkoušet jeho účinek při provedení.

5.3. REVIZE DÍLA A PRVNÍ SOUKROMÉ PROVEDENÍ

Další osud skladby známe díky vzpomínce tenoristy Audeberta Korečka, v pořadí čtvrtého interpreta partu

⁶⁶ Dopis Leoše Janáčka Karlu Janáčkovu je uložen v JA MZM, sign. D 1803.

⁶⁷ Dopisy Vladimíra Buňaty Leoši Janáčkovu jsou uloženy v JA MZM, sign. D 310, D 375.

Janíčka, který popisoval, jak Břetislav Bakala, Janáčkův žák a první interpret klavírního partu *Zápisníku*, našel v truhle partituru díla (tuto informaci jistě získal přímo od Bakaly, s nímž byl v blízkém kontaktu): V té truhle našel také „*Zápisník zmizelého*“. Ležel tam víc než rok. [...] Když totiž Břetislav Bakala *Zápisník* objevil, pozval si ke studiu tenorového partu svého přítele, doktora Jaroslava Leciana. Během týdne nastudovali spolu několik písní *Zápisníku*, v neděli odpoledne zašli k mistru Janáčkovu a písně mu zazpívali. A Janáček i tehdy některá místa pozměnil. V této konečné podobě byl pak *Zápisník* vydán a Janáček daroval Bakalovi výtisk s věnováním: „*Že jste to vytáhl z truhly – proto na památku. L. Janáček, Brno 23. listopadu 1921*“.⁶⁸ Tuto verzi potvrzuje i skladatelovo věnování Dr. Jaroslavu Lecianovi, Janáčkovu advokátovi a pěvci, zapsané v klavírním výtahu: „*P. Dr. Lecianovi na paměť, že prvně jste dílo zpíval, věnuje Leoš Janáček*“.⁶⁹ Vzpomínka také odpovídá časově. V roce 1920 totiž Janáček intenzivně pracoval na opeře *Káťa Kabanová*,

⁶⁸ Audebert Koreček: *Zápisník zmizelého*. In: *Zápisník zmizelého* (Z péra samoukova), Praha 1948, s. 31 – 33. Viz též: Jaroslav Vogl: *Leoš Janáček. Život a dílo*. Státní hudební vydavatelství, Praha 1963, s. 245.

⁶⁹ Klavírní výtah je uložen v JA MZM, sign. T-II-147.

kterou v rukopise dokončil koncem roku 1920. Bakala tedy opravdu mohl najít více než rok odloženou partituru někdy počátkem roku 1921. Po vyslechnutí některých částí *Zápisníku zmizelého* se Janáček pustil do revize, zanesené do Homolova opisu. Vedle četných změn v klavírní i pěvecké vrstvě, kdy například zapsal do tenorového partu vysoké polohy v samém závěru skladby, je podstatná změna sopránového sóla za alt, který více odpovídá vášnivému pojetí cikánské dívky Zefky.

5.4. ÚPRAVA DRAMATURGICKÉ KONCEPCE DÍLA

Ještě zásadnější jsou doplňky, které s největší pravděpodobností vznikly až během prvního veřejného nastudování, a které určily finální podobu celého díla. Tyto změny totiž zásadně proměňují celý charakter kompozice a posunují písňový cyklus směrem k promyšlenému hudebně - dramatickému tvaru, ač koncertnímu. Janáček totiž do autografu ani do první verze opisu nezapsal žádné scénické poznámky. Ty vypracoval až jako součást revize Homolova opisu, stejně jako pokyny určující celkový dramatický temporytmus skladby, kdy vložil mezi

jednotlivé části údaje, jak rychle má být následující číslo napojeno a spojil část X a XI v jeden celek (tím posunul finální číslování). Dále aby potrhл impresivní a tajemnou náladu situace, určil ženským hlasům místo za scénou, a předepsal také údaje o světelné atmosféře skladby, stejně jako okamžik příchodu a odchodu Zefky. Že tyto změny vznikly až během a po prvním nastudování, naznačuje zajímavé svědectví Břetislava Bakaly, které dokladuje Janáčkovu představu výraznější dramatické stylizace při provádění skladby: „Klavírní part hrál zmíněný již dirigent Bakala, který vypravuje, že Janáček si původně přál, aby při provádění Zápisníku tenorista seděl u malého stolku (podobně jak tomu bývá při přednáškách) na ztemnělém podiu, ozářeném červeným světlem a aby teprve při dialogu s cigánkou povstal. Tím měla být ještě určitěji vyjádřena rozdílnost zpovědi od náhle vyvstalé dramatické realizace skutečnosti. Po dialogu pak měl opět usednout a dozpívat toto lyrické monodrama. Vypjatost tenorového partu ovšem způsobila, že Janáček hned při premiéře od tohoto požadavku upustil, ale na všech svých ostatních přáních při provádění trval, t. j. setmělé hlediště, červené

světlo na podiu a příchod a odchod zpěvačky.“⁷⁰ Je pravděpodobné, že tuto scénickou vizi si Janáček nejprve vyzkoušel, než ji v redukované podobě zapsal do Homolova opisu, jelikož posazení pěvce u stolku a ozáření červeným světlem v opise chybí. Janáčkův požadavek na dramatický, scénický akcent koncertního provedení potvrdil i další interpret, tenorista Stanislav Tauber, který za skladatelova života mnohokrát *Zápisník zmizelého* zpíval. Když bylo po jednom koncertu Tauberovi vyčítáno scénicky stylizované provedení s potměnlým, červeně nasvíceným jevištěm, otázal se Janáčka, zda musí být scénické poznámky respektovány: „Tehdy se řed. Tauber dotazoval znovu na přání Janáčkovy v tomto směru a opět mu bylo řečeno, že jediné tak má býti postupováno při provádění Zápisníku, jak tomu bylo při premiéře díla, jak je to už tradiční.“⁷¹ Janáček chtěl nesporně scénickou akci podtrhnout dramatickou povahu díla a jasně deklarovat, že nejde pouze o běžný koncertní písňový cyklus a tak se má také interpretovat. Nezodpovězenou otázkou zůstává, proč poznámku o červeně nasvíceném jevišti Janáček

⁷⁰ Leoš Firkušný: *Janáčkův Zápisník zmizelého a jeho provádění*. In: Hudební věstník, roč. XXXVIII/1945, č. 1, s. 11-12.

⁷¹ Tamtéž.

nezačlenil do opisu ani do následného vydání, když při provedení je vyžadoval.

5.5. PREMIÉRA

V této podobě byl *Zápisník zmizelého* uveden při premiéře, která se konala za skladatelovy účasti na koncertě Klubu mladých skladatelů moravských v sále Reduty 18. dubna 1921. Na večeru byly provedeny vedle Janáčkovy novinky ještě díla jeho žáků: smyčcové kvartety Břetislava Bakaly a Pavla Haase a pět písní Osvalda Chlubny. Janíčka zpíval sólista brněnského Národního divadla Karel Zavřel, Zefku ztvárnila Ludmila Kvapilová, tři ženské hlasy patrně zpívaly Karla Tichá, Hana Hrdličková a Marta Dobruská, na klavír hrál Břetislav Bakala. Jelikož nikde v kritikách nejsou uvedeny přesné názvy děl, a v případě *Zápisníku zmizelého* jsou uvedeny varianty jako *Zápisník nezvěstného*,⁷² *Zápisník zmizelého a nezvěstného*,⁷³ *Zápisník neznámého a nezvěstného*,⁷⁴

⁷² Citováno ze sešitu kritik Pavla Hasse, kde je výstřížek nadepsán Moravské noviny. Avšak v těchto novinách tato kritika nevyšla. Výstřížek je tedy neurčený.

⁷³ šifra –k.. (Gracian Černušák): *Večer mladých skladatelů v Redutě*. In: Lidové noviny, roč. XXIX/1921, č. 195 (20. 4.), s. 9.

ale i *Zápisník zmizelého*,⁷⁵ je zřejmé, že ke koncertu nebyl vydán tištěný program (proto se nám nezachoval) a koncert byl uváděn mluveným slovem. S tím souvisí otázka původního názvu díla. V Lidových novinách figuruje označení *Zpěra samoukova*, Janáčkův autograf patrně z roku 1917 nese název *Zápisník zmizelého*,⁷⁶ opis z roku 1919 má název *Zápisník zmizelého a nezvěstného*, přičemž „a nezvěstného“ bylo později vyškrtnuto.⁷⁷ Jak vidno, název procházel změnami a ustálil se až po prvním provedení. Na premiéru do Brna přijel mimo jiné i Max Brod, který byl dílem nadšen. Uveřejnil rozsáhlou recenzi koncertu v Prager Abendblattu,⁷⁸ krátce nato také v Berliner Börsen Courrieru.⁷⁹ Další kritiky byly velmi stručné a hodnotily krátce novinky Janáčkových žáků i *Zápisník zmizelého*. Dílo se však líbilo: „Překvapuje u Janáčka čistě

⁷⁴ šifra adv. (Adolf Veselý): *Nové dílo Leoše Janáčka*. In: Lidové noviny, roč. XXIX/1921, č. 241 (15. 5.), s. 4.

⁷⁵ šifra al.: *Klub mladých skladatelů moravských*. In: Rovnost, roč. XXXVII./1921, č. 109(21. 4.), s. 3.

⁷⁶ Titulní list je součástí skic, viz pozn. 7.

⁷⁷ Viz pozn. 15.

⁷⁸ Max Brod: *Janáček – Urafführung in Brünn*. In: Prager Abendblatt, 21. 4. 1921, výstřížek je uložen v JA MZM, sign. JV 18.

⁷⁹ Kritiku uveřejněnou v Berliner Börsen-Courier 24. 4. 1924 zmiňuje Brod v dopise zaslaném Janáčkovi 26. 4. 1921, který je uložen v JA MZM, sign. B 441. Viz též: Jan Racek (ed.) Artuš Rektorys (ed.): *Korespondence Leoše Janáčka s Maxem Brodem*. SNKLHU, Praha 1953, s. 72-73. (dále Brod–Janáček).

hudební krása některých jeho melodií, jež by se zdála s některými zjevy v jiných jeho skladbách nejnovější doby nasvědčovat novému období ve vývoji jeho věčně mladé a proměnlivé bytosti.“⁸⁰

5.6. NAKLADATEL A PŘEKLADY TEXTU

Po premiéře vyvstal problém, u jakého nakladatelství má *Zápisník zmizelého* vyjít tiskem. Janáček ještě před premiérou slíbil zadat vydání dvěma, respektive třem nakladatelům: Hudební matici Umělecké besedy, brněnskému vydavateli Boleslavu Svobodovi, který Janáčkově vydal v roce 1920 *Slezské písně*, a dalšímu brněnskému nakladateli Oldřichu Pazdírkovi.⁸¹ Hned po premiéře se nakonec skladatel rozhodl pro Oldřicha Pazdířka.⁸² Hudební matice se cítila dotčena, ale projevila pochopení, že Janáček chtěl svým rozhodnutím

⁸⁰ Viz pozn. 26.

⁸¹ Dopisy Hudební matice Leoši Janáčkově z 12. 4. 1921, 16. 4. 1921, 25. 4. 1924 jsou uloženy v JA MZM, sign. D 335, B 411, D 1121. Kopie dopisu Leoše Janáčka Hudební matici z 29. 4. 1921 je uložena v JA MZM, sign. D 1583.

⁸² Opis dopisu Leoše Janáčka Hudební matici z 23. 4. 1921 je uložen v JA MZM, sign. B 1202.

podpořit malé české nakladatelství v Brně.⁸³ Podivoval se i Max Brod, který vyčítal Janáčkově, že nezadal vydání díla některému velkému nakladatelství jako Hudební matice či Universal Edition.⁸⁴

Zřejmě hned po premiéře požádal dnes neznámým dopisem Janáček Broda o německý překlad. Brod, který byl právě zaměstnán svým románem *Franzi; oder, Eine Liebe zweiten Ranges* byl ochoten práci přerušit a věnovat se překladu.⁸⁵ Janáček tedy do Prahy dopravil Homolův opis, z něhož se hrála premiéra, aby do něj Brod mohl zaznamenat překlad. Již 13. května oznámil Janáčkově, že je s překladem hotov a 17. května opis s vepsaným překladem osobně přivezl do Brna, aby byl k dispozici nakladateli pro rytí desek.⁸⁶ Brod však nečekal na vydání a překlad básní uveřejnil již 5. června v Prager Presse.⁸⁷ Janáček si přál, aby tištěná partitura obsahovala také

⁸³ Dopis Hudební matice Leoši Janáčkově z 25. 4. 1921 je uložen v JA MZM, sign. D 1121.

⁸⁴ Dopis Maxe Broda Leoši Janáčkově z 26. 4. 1921 je uložen v JA MZM, sign. B 441. Viz též: Brod–Janáček, s. 72 - 73.

⁸⁵ Dopis Maxe Broda Leoši Janáčkově z 21. 4. 1921 je uložen v JA MZM, sign. B 412. Viz též: Brod–Janáček, s. 72.

⁸⁶ Dopis Maxe Broda Leoši Janáčkově z 13. 5. 1921 je uložen v JA MZM, sign. B 413. Viz též: Brod–Janáček, s. 75.

⁸⁷ Max Brod: *Leoš Janáček's neueites Werk*. In: Prager Presse, 5. 6. 1921 výstřížek je uložen v JA MZM, sign. JV 18.

francouzský překlad. Proto o pomoc znovu požádal Maxe Broda a také významného pražského klavíristu, kritika a pedagoga Václava Štěpána. Pro tento úkol nakonec Brod získal překladatele a literárního historika Hanuše Jelínka.⁸⁸ Ten v krátké době překlad dodal, ale v neveršované podobě. Předtiskovou korekturu klavírní partitury Janáček provedl během pobytu v luhačovických lázních na konci července 1921.⁸⁹ Tiskem vyšel *Zápisník zmizelého* v polovině září 1921⁹⁰, nejprve jako provozovací a poté kapesní partitura. Zvláštní pozornost nakladatelství věnovalo výtvarnému řešení obálky, na niž byl použit dřevořez Ferdiše Duši.

5.7. DALŠÍ PROVEDENÍ

Pražská premiéra, na které byl autor přítomen, se konala na Večeru moravské moderní písně v Mozarteu péčí Spolku pro pěstování písně 18. října 1921 ve stejném obsazení jako v Brně (pouze tři ženské hlasy zpívaly

⁸⁸ Dopis Maxe Broda Leoši Janáčkově z 3. 6. 1921 je uložen v JA MZM, sign. B 415. Viz též: Brod–Janáček, s. 77.

⁸⁹ Dopis Otakara Pokoje – Hudební nakladatelství Ol. Pazdírka Leoši Janáčkově z 23. 7. 1921 je uložen v JA MZM, sign. A 988.

⁹⁰ šifra -Abs. (Emanuel Ambros): *Z hudební literatury*. In: Pozor, 24. 9. 1921, výstřižek je uložen v JA MZM, sign. JV 18.

členky Pěveckého sdružení pražských učitelek).⁹¹ Kromě *Zápisníku* zazněly písně Janáčkových žáků Viléma Petrželky, Jaroslava Kvapila a předčasně zesnulého brněnského skladatele Hugo Mrázka. I zde byla kritika přívětivá, ale objevili se i dávní pražští odpůrci, kteří dílo nepřijali: „*Jest' Janáček v tomto díle více básníkem uměleckých představ, než básníkem uměleckých zážitků.*“⁹² To ovšem nemohlo stát v cestě popularitě díla. Následovala další uvedení; v Brně 25. října 1921 ve dvoraně Besedního domu v premiérovém obsazení,⁹³ a poté opět v Praze, tentokrát pod hlavičkou Spolku pro moderní hudbu v Praze, kdy v Emauzích 10. prosince 1921 cyklus provedli Karel Zavřel a Jarmila Pěničková-Rochová za klavírního doprovodu Dr. Václava Štěpána.⁹⁴ Zahraniční uvedení na sebe nedalo dlouho čekat. Hned následujícího roku byl 21. září *Zápisník* proveden v Berlíně (Karel Zavřel, M. Karbanová?, Felix Petyrek), 27. října v Londýně (Mischa - Léon, Ceccilia Brenner, Harold Craxton) a 15. prosince v Paříži (Mischa - Léon, ?, Harold

⁹¹ Program je uložen v JA MZM, sign. JP 471.

⁹² Citace je z kritiky Josefa Huttera uveřejněná v *Tribuně* a ve výběru kritik *Janáčka Zápisník zmizelého. Revue kritiky*. In: Listy Hudební matice, roč I./1921, č. 2 (říjen), s. 26.

⁹³ Program je uložen v JA MZM, sign. 189.

⁹⁴ Program je uložen v JA MZM, sign. 473.

Craxton).⁹⁵ *Zápisník zmizelého* se stal v krátké době jednou z nejhranějších skladatelových kompozic, přičemž v roce 1923 za něj Janáček získal státní cenu.⁹⁶

5.8. INSTRUMENTOVANÝ ZÁPISNÍK ZMIZELÉHO

V únoru 1928 se rozhodnulo Městské divadlo v Plzni uvést *Zápisník zmizelého* scénicky a v instrumentaci pro orchestr: „*Vážený mistře, mám v úmyslu provést na plzeňské scéně Váš "Zápisník zmizelého" scénicky. Představoval bych si to do jisté míry ve způsobu Stravinského "Příběhu vojáka". Dovoluji si Vás zdvořile se tázat, zda byste souhlasil s instrumentováním díla pro malý orchestr, zda bych Vás směl o tuto instrumentaci požádat a vyžádat si Vaší vzácné rady, eventuelních přání a pokynů.*“⁹⁷ Bohužel nevíme, co přesně Janáček řediteli Karlu Veverkovi odpověděl, ale jeho rozhodnutí známe z krátké zprávy v časopise *Za hudebním vzděláním*: „

⁹⁵ Nigel Simeone, John Tyrrell, Alena Němcová: *Janáčkové Works*. Clarendon Press, Oxford 1997, s. 171.

⁹⁶ Dopis Ministerstva školství a národní osvěty Leoši Janáčkově z 30. 4. 1923 je uložen v JA MZM, sign. C 77.

⁹⁷ Dopis Karla Veverky Leoši Janáčkově z 16. 2. 1928 je uložen v JA MZM, sign. D 622.

Zápisník zmizelého [...] bude letos mistrem Janáčkem instrumentován, aby bylo možno provést jej scénicky. Myšlenku, uvést toto jedinečné dílo na scénu a učinit je tak co nejpřístupnější širokým vrstvám obecnstva, pojal ředitel městského divadla v Plzni Karel Veverka a požádal mistra Janáčka, aby dílo instrumentací upravil pro účely divadelní. Dr. Janáček okamžitě odpověděl kladně, slíbil vyhovět a vyslovil se doslovně: Vaše myšlenka scénického provedení se mi líbí. Tak to provedeme.“⁹⁸

Také Veverkova odpověď skladateli napovídá, že se Janáček scénickému provedení ani v nejmenším nebránil. O instrumentaci se však v dopise mlčí.⁹⁹ Jak vážně Janáček o instrumentaci skutečně uvažoval, nevíme, a celý projekt pak zmařila jeho náhlá smrt. Možnost, že Janáček zamýšlel *Zápisník zmizelého* instrumentovat, inspirovala k provedení takové úpravy řadu dalších skladatelů. Tak se postupem času objevily různé instrumentované verze skladby určené velkému symfonickému orchestru (Ota Zítek, Vojtěch Sedláček,

⁹⁸ anonymus: *Janáčkův „Zápisník zmizelého“*. In: Za hudebním vzděláním, roč. III./1928, č. 3 (1. 3.), s. 117. Viz též: Antonín Špelda: *Zápisník zmizelého také scénicky?*. In: Hudební rozhledy, roč. XXXIX./1986, č. 3, s. 141-142.

⁹⁹ Dopis Karla Veverky Leoši Janáčkově z 18. 2. 1928 je uložen v JA MZM, sign. D 621.

Pízeň 1943) či komornímu ansámblu (Miloš Štědroň, Miloš Orson Štědroň, Brno 2005).

5.9. AUTOR TEXTU

Autor básní, jejichž text Janáček v *Zápisníku zmizelého* zhudebnil, byl po dlouhá desetiletí neznámý. Hned po premiéře se tušilo, že jde o literární podvrh,¹⁰⁰ ale podivná byla okolnost, že se nikdo z literátů nepřihlásil ani ve chvíli, kdy dílo slavilo úspěch a autor textové předlohy tak mohl pobírat tantiémy. Janáček v autentičnost této přesvědčivé literární výpovědi jistě věřil. Její lyrčnost i jakási syrovost vycházející z užitého nářečí mu byla blízká, texty básní nemusel téměř upravovat (vynechal jen několik veršů především v části V a X, další změny nejsou podstatné). I po skladatelově smrti se uvažovalo, kdo mohl být tajemný básník, který se podepsal „ z *pera samoukova*“. Spekulovalo se různých jménech, ale až v devadesátých letech 20. století byl autor odhalen – byl jím železniční úředník a literát Josef (Ozef) Kalda, autor např. libreta k opeře Jaroslava Křičky *Ogaři*. Ironií osudu je, že

¹⁰⁰ Např. šifra O. Š. (Otakar Šourek): *Písňový spolek: moderní píseň moravská*. In: Venkov, 23. 10. 1921, výstřižek je uložen v JA MZM, sign. JV 18.

zemřel počátkem roku 1921, tedy krátce před premiérou díla.¹⁰¹ O Janáčkově kompozici tedy neměl ani tušení. Janáček se s Kaldou patrně osobně neznal, ale v roce 1915 mu jej doporučil Josef Peška¹⁰² coby libretistu k dokončení opery *Výlet pana Broučka do Měsíce*.

Zápisník zmizelého stojí na samém počátku Janáčkova „velkého stáří“, kdy se skladateli stala inspiračním zdrojem přítelkyně Kamila Stösslová. Janáček opakovaně zdůrazňoval, jak důležitý byl její podíl na vzniku jeho díla: „A víte, ta Káťa, to jste byla u mne Vy. A ta černá cigánka v mojím Zápisníku zmizelého – to jste teprve byla Vy. Proto je tolik žáru citového v těch pracích. Tolik žáru, že kdyby nás oba chytl, byl by z nás popel.“¹⁰³ (24. 7. 1924), „Pověděl jsem jí, jak v mých pracích skladebných, tam, kde hřeje čistý cit, upřímnost, pravda, láska horoucí, Jsi Ty na kterých [!] přicházejí mé tklivé melodie, Tys tou

¹⁰¹ Jiří Demel: *Kdo je autorem Zápisníku zmizelého*. In: Opus musicum, roč. XXIX./1997, č. 3, s. 93-96. Viz též: Jan Mikeska: *Jak jsem přispěl k odhalení?* In: Opus musicum, XXIX./1997, č. 3, s. 97-100.

¹⁰² Dopis Leoše Janáčka Josefu Peškovi z 19. 12. 1915 je uložen v JA MZM, sign. A 819.

¹⁰³ Dopis Leoše Janáčka Kamile Stösslové je uložen v JA MZM, sign. E 234. Viz též: HŽ, č. 245.

cigánkou s tím dítětem v Zápisníku zmizelého.“¹⁰⁴ (8. 6. 1927), „*A ještě je jedno krásné! To v konci – Žofka [!] s dítětem v náruči – a on za ní jde. A já při tom díle stále na Tebe myslel! Tys mi byla tou Žofkou [!]!*“¹⁰⁵ (24. 12. 1927). Není proto překvapující, že tantiémy z provedení *Zápisníku zmizelého*, stejně jako z *Káti Kabanové*, *Z mrtvého domu* a druhého smyčcového kvartetu „*Listy důvěrné*“ Janáček určil v poslední vůli právě Kamile.¹⁰⁶

Zápisník zmizelého úzce souvisí s Janáčkovým operním dílem, ve kterém od počátku 20. století intenzivně přemýšlel o nových možnostech hudebně-dramatické tvorby (*Osud*, *Výlet pana Broučka do Měsíce*). Na této cestě nebyl sám, podobné úvahy vedla nastupující avantgarda (Schönbergovo *Očekávání* (1910), *Šťastná ruka* (1910-13), Stravinského *Příběh vojáka* (1918), Bartókův *Modrovousův hrad* (1911) atp.). *Zápisník zmizelého*, Janáčkovy komorní koncertní drama, je jistě cenným příspěvkem k těmto kompozičním trendům.

¹⁰⁴ Dopis Leoše Janáčka Kamile Stösslové je uložen v JA MZM, sign. E 444. Viz též: HŽ, č. 456.

¹⁰⁵ Dopis Leoše Janáčka Kamile Stösslové je uložen v JA MZM, sign. E 532. Viz též: HŽ, č. 544.

¹⁰⁶ Leoš Janáček: Památník pro Kamilu Stösslovou. K vydání připravila Jarmila Procházková, Moravské zemské muzeum, Brno 1994.

BIBLIOGRAPHY:

DEMEL, Jiří. *Kdo je autorem Zápisníku zmizelého*. Opus musicum, roč. XXIX./1997, č. 3, s. 93-96.

FIRKUŠNÝ, Leoš: *Janáčkův Zápisník zmizelého a jeho provádění*. Hudební věstník, roč. XXXVIII/1945, č. 1, s. 10-12.

KOREČEK, Audebert: *Zápisník zmizelého*. In: Zápisník zmizelého (Z péra samoukova), Praha 1948, s. 31 – 33.

MIKESKA, Jan. *Jak jsem přispěl k odhalení?* Opus musicum, XXIX./1997, č. 3, s. 97-100.

PŘIBÁŇOVÁ, Svatava (ed.). *Hádanka života*. Opus musicum, Brno 1990.

SIMEON, Nigel – TYRRELL, John – NĚMCOVÁ, Alena. *Janáček's Works*. Clarendon Press, Oxford 1997.

SLOVNÍK ČESKÉ HUDEBNÍ KULTURY [Dictionary of Czech music culture]. Redakce Jiří Fukač, Jiří Vysloužil, Petr Macek. Praha, Supraphon 1997.

ŠPELDA, Antonín. *Zápisník zmizelého také scénicky?*. Hudební rozhledy, roč. XXXIX./1986, č. 3, s. 141-142.

ŠTĚDRŮŇ, Bohumír. *Janáčkův zápisník zmizelého*. Hudební rozhledy, roč. IX./1956, s. 648-651, 710-711, 750-752.

RACEK, Jan (ed.) - REKTORYS, Artuš (ed.):
Korespondence Leoše Janáčka s Maxem Brodem.
SNKLHU, Praha 1953.

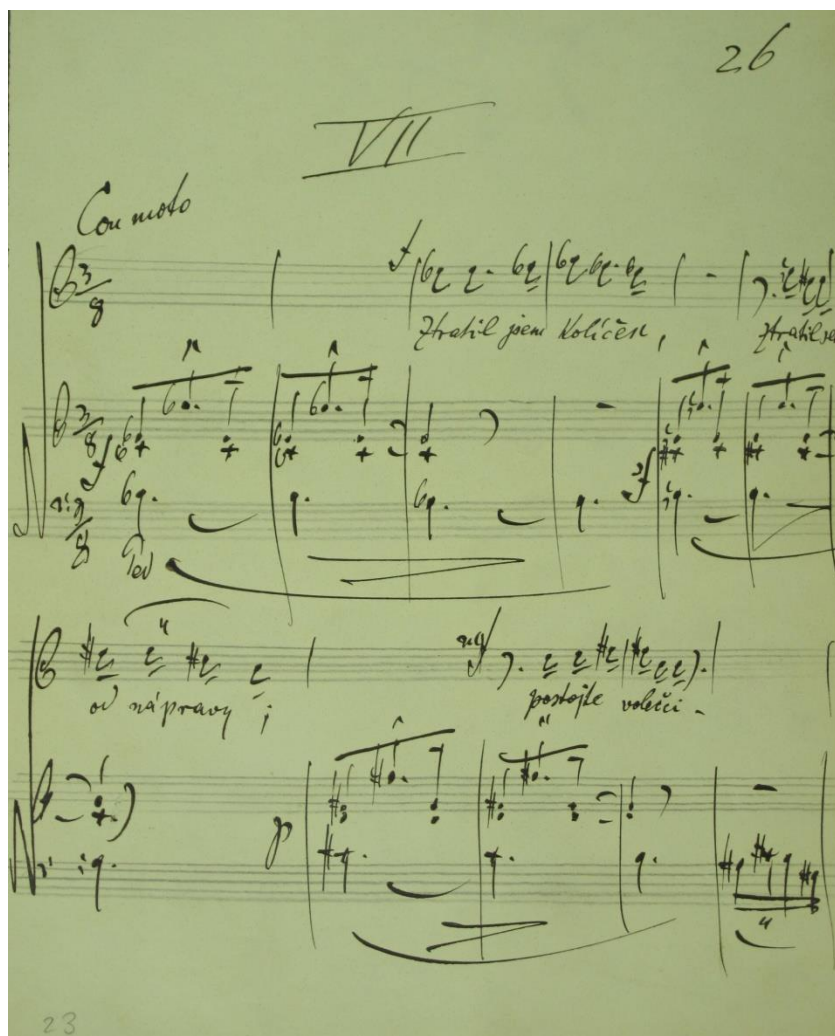
TYRREL, John: *Janáček, Years of a Life. Volume II.* Faber
and Faber, London 2007, ISBN 978-0-571-23667-1.

VOGEL, Jaroslav. *Leoš Janáček. Život a dílo.* Státní
hudební vydavatelství, Praha 1963, s. 245.

Contact information:

Jiří Zahrádka, prof, PhDr., Ph.D.
Department of Musicology
at Masaryk University in Brno,
602 00 Brno, Czech Republic.
E- mail: Jiri.Zahradka@seznam.cz

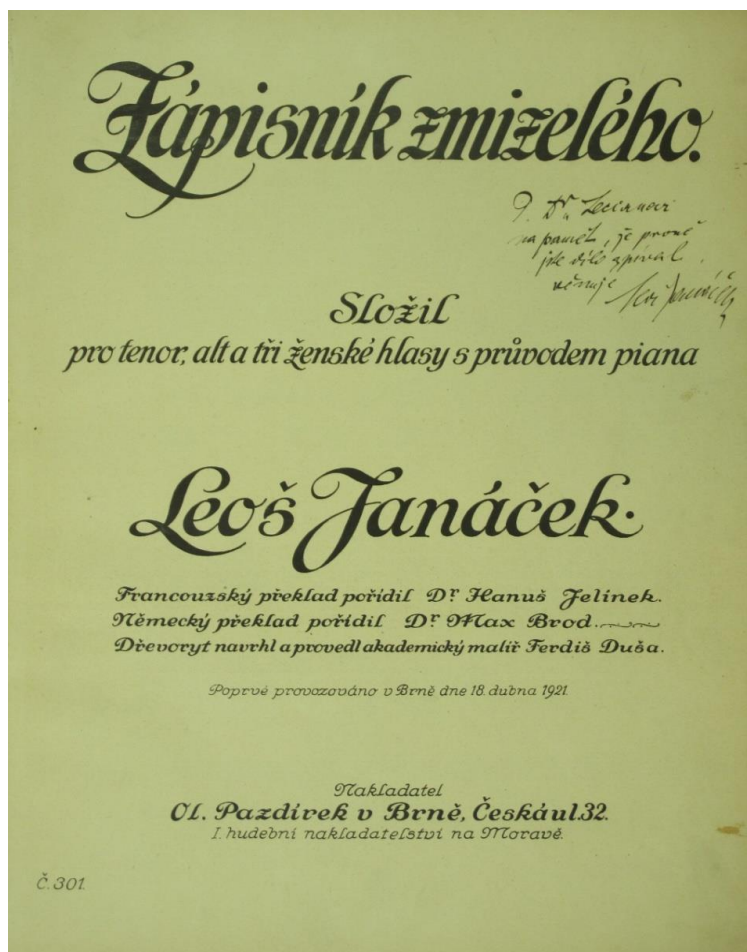
OBRÁZKOVÉ PRÍLOHY: 6

Autograf Zápisniku zmizelého [Autograph The Diary of
One Who Disappeared], JA MZM, sign.23.533.

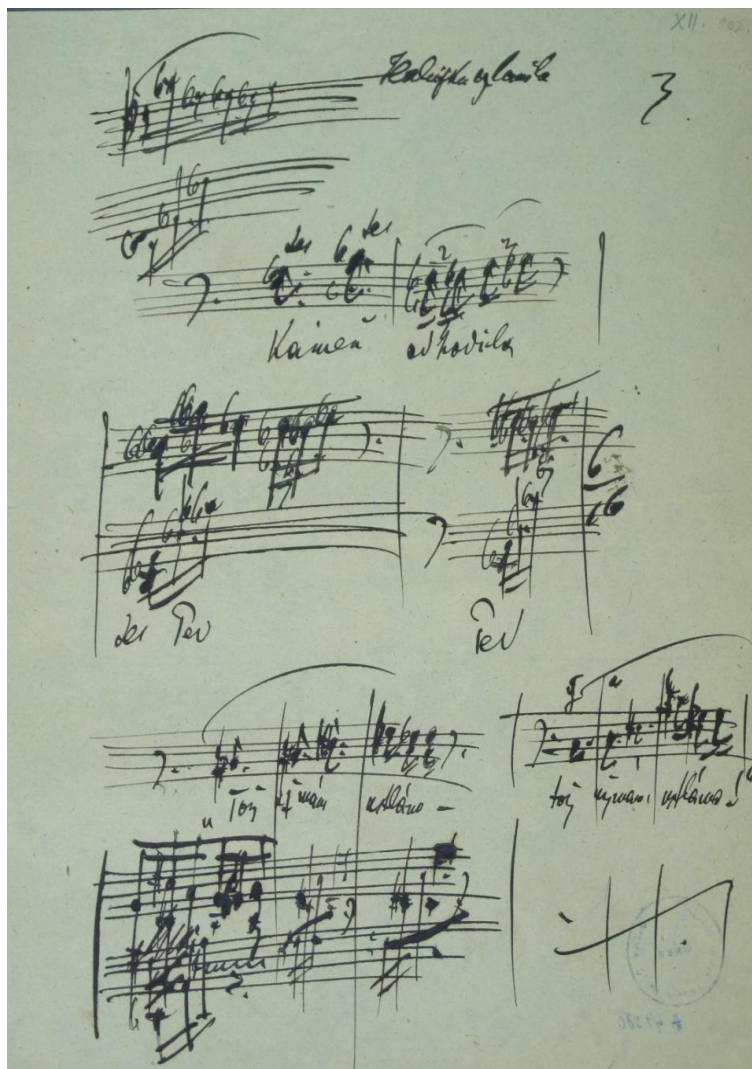
Karel Zavřel, první interpret Janíčka [Karel Zavřel, first artist interpreting Janíček].

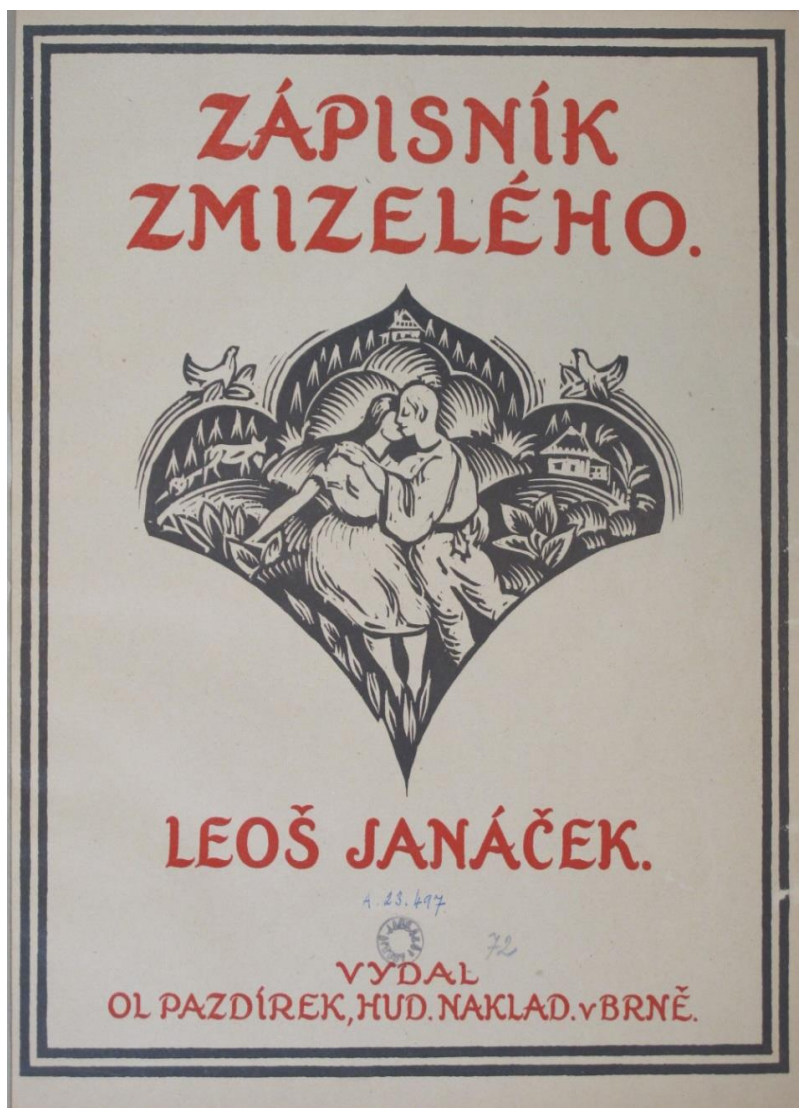
První vydání s Janáčkovým věnováním Dr. Lecianovi [The first edition with Janacek's dedication to Dr. Lecian]. JA MZM, sign. T – III – 147.

Kamila Stösslová a Leoš Janáček v Luhačovicích v roce 1927 [Kamila Stösslová and Leoš Janáček in Luhačovice in 1927], JA MZM, sign.F – 1 – 142.

Skica k Zápisníku zmizelého [Sketch for The Diary of One
Who Disappeared], JA MZM, sign. A 49.080.

Titulní list prvního vydání [Title sheet of the first edition].